

Πρόλογος δεύτερης έκδοσης

Μετά από εννέα έτη από την πρώτη έκδοση ωρίμασε ο χρόνος για τη δεύτερη έκδοση του μικρού αυτού πονήματος. Η έκτασή του μεγάλωσε και η θεματολογία του εμπλουτίστηκε· επεκτάθηκε μεταξύ άλλων και στη διδακτορική εργασία.

Όμως ο στόχος του παραμένει αναλλοίωτος, έστω και αν ο τίτλος του τροποποιήθηκε. Επιδιώκει, όπως και η πρώτη έκδοση, να δείξει στους φοιτητές της νομικής «τη μεθοδολογία και την οικονομία» μιας εργασίας, φοιτητικής προπτυχιακής ή μεταπτυχιακής. Θέλει να ενθαρρύνει και να δείξει ότι, αν και η συγγραφή μιας νομικής εργασίας και γενικότερα το γράψιμο δεν είναι εύκολη δουλειά, μαθαίνεται ωστόσο εύκολα και είναι εφικτή για τον καθένα. Το σπουδαιότερο: μαθαίνεται εκ των προτέρων. Σε μια τέτοια εργασία δεν ισχύει η ρήση γνωστού σουρεαλιστή ποιητή ότι, όταν έχουμε μάθει πώς να ζούμε, είναι πολύ αργά πλέον.

Η διαρκής ανασχόλησή μου με τον μεταπτυχιακό κύκλο σπουδών στο Τμήμα Νομικής του ΔΠΘ αλλιά και η στο μεταξύ εικοσαετής σχεδόν διδακτική, πανεπιστημιακή εμπειρία μου σε συνδυασμό με την εξαιρετική ανασφάλεια ή και τον πανικό που έχω παρατηρήσει να αντιμετωπίζουν μεταπτυχιακοί φοιτητές, όταν καλούνται να γράψουν μια έστω μικρή νομική εργασία, με ώθησε να προβώ στη δεύτερη έκδοση μετά από εννέα έτη.

Υπό άηλο καθεστώς παιδείας, όλων των βαθμίδων, θα ήταν ίσως ένα τέτοιο βιβλίο περιττό. Δυστυχώς τουλάχιστον για τους φοιτητές της νομικής, προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς, εξακολουθεί να είναι – πιστεύω- αναγκαίο.

Ευελπιστώ ότι αποδίδει έναν χρήσιμο “μέσο όρο” που εξασφαλίζει την επιτυχή “διαχείριση” της φοιτητικής ή μεταπτυχιακής εργασίας, ενώ παρέχει ίσως ερεθίσματα στον αναγνώστη για να αναπτύξει δικές του σκέψεις. Είναι τελικώς μια πρόσκληση σε διάλογο με φοιτητές και συναδέλφους για μερικά ζητήματα, μερικά «τεχνικά» και μερικά πιο «ουσιαστικά». Ένας τέτοιος ή παρόμοιος οδηγός εκτός από την ενδεχόμενη χρησιμότητά του μπορεί ίσως να συμβάλει και στην επιστημονική επικοινωνία.

Αν και απευθύνεται σε φοιτητές νομικής, ενδέχεται να είναι χρήσιμος και σε φοιτητές άλλων θεωρητικών επιστημών. Άλλωστε η επιστημολογική και γνωσιοθεωρητική προσέγγιση σε κάθε εργασία είναι η ίδια, αν παραβλέψει κανείς τις ιδιαιτερότητες των επί μέρους επιστημών.

Θα ήθελα να επισημάνω ότι εξίσου μεγάλη σημασία με το πρώτο μέρος του παρόντος έχει και το δεύτερο μικρότερο μέρος, το οποίο λειτουργεί ως ειρωνικός «καθρέφτης» του πρώτου.

Ο παρών οδηγός και στην δεύτερη, εμπλουτισμένη, έκδοσή του είναι -χωρίς αμφιβολία- ακόμα ατελής και ανοηλοκλήρωτος. Σε πολλή ζητήματα που θίγει ή αναπτύσσει μπορεί να υπάρξει εύλογος και πειστικός αντίλογος ή εναληθητικές προτάσεις.

Σε άλλα το μόνον που μπορεί να αντιτάξει ο συγγραφέας είναι το «ανθρώπινον το πηανάσθαι». Ίσως η συνειδητοποίηση ορισμένων αληθειών και η σοφία μπορεί να μην μας συναντήσουν ποτέ στη ζωή. Αν όμως παρά πάσαν προσδοκία έρθουν, δεν θα ήταν σωστό να τις απορρίψουμε, επειδή αργόπορησαν να αφιχθούν.

Μιχ. Θεοδ. Δ. Μαρίνος
(mmarinos@law.duth.gr)

1ο Κεφάλαιο

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

1 Η αδυναμία πολλών φοιτητών να εκπονήσουν μια επιστημονική εργασία και στην καλύτερη περίπτωση η απορία και στη χειρότερη ο πανικός που αντιμετωπίζουν, όταν καλούνται να την εκπονήσουν, ήχ. στα μεταπτυχιακά ή όταν εθελοντικά προσφέρονται, είναι δεδομένη. Τούτο αποτέλεσε την αφορμή συγγραφής του παρόντος εγχειρήματος.

2 Το φαινόμενο αυτό οφείλεται σε μια πλειάδα παραγόντων. Ένας πρώτος λόγος συνδέεται με την ίδια τη φύση των νομικών σπουδών και με την υφή του σημερινού μαζικού Πανεπιστημίου και της σύγχρονης μαζικής νομικής σχολής. Οι προπτυχιακές σπουδές αφιερώνονται στο ουσιαστικό δίκαιο. Η εργασία στη νομική βιβλιοθήκη, η νομική έρευνα, η δυνατότητα λογικής και δομημένης επεξεργασίας του νομικού υλικού είναι ικανότητες, η ύπαρξη των οποίων είτε δεν απαιτείται (προπτυχιακός κύκλος σπουδών) είτε προϋποτίθεται (μεταπτυχιακός κύκλος σπουδών). Δεν εκπλήττει λοιπόν το γεγονός ότι σε εργασίες των σημερινών φοιτητών και μεταγενέστερα «ώριμων» νομικών, ήχ. δικόγραφα, γνωμοδοτικά σημειώματα λείπουν ακόμα βασικά στοιχεία της νομικής, επιστημονικής τεχνικής και μεθόδου. Η απουσία μαθημάτων, όπως η νομική έρευνα και γραφή (legal research, legal writing), η οποία αποτελεί βασικό μάθημα σε νομικές σχολές του εξωτερικού, ιδίως αμερικανικές, είναι αισθητή. Η ανεπαρκής διδασκαλία της νομικής μεθοδολογίας στις ελληνικές νομικές

σχοιές, βασικός κλάδος της νομικής επιστήμης, αλλιά και η μικρή έως ανύπαρκτη απήχυσή της στις δικαστικές αποφάσεις, επιτείνει και διαιωνίζει τη θλιβερή αυτή κατάσταση. Όμως νομικές σπουδές χωρίς βασικές γνώσεις **στη γενική θεωρία του δικαίου και τη μεθοδολογία** είναι σπουδές χωρίς όργανο πηλοήγησης. Και οι δύο κλάδοι είναι το **«GPS της νομικής επιστήμης»**, χωρίς τη γνώση των οποίων ο νομικός υποβιβάζεται σε απλό τεχνικό, που υπηρετεί άκριτα το κράτος, την οικονομία και άλλους «κυρίους».

- 3 Δεύτερη, βαθύτερη αιτία είναι η γενική αποτυχία του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, όλων των βαθμίδων, να αποκολληθεί από την **«αποστήθιση»** και να προχωρήσει στη διδαχή της κριτικής μεθόδου. Γνώσεις αντί γνώσης, αναπαραγωγή αντί της δημιουργίας και της φαντασίας, εξακολουθεί να είναι ο στρεβλός διαχρονικός στόχος της παιδείας, ο οποίος επιζει μετά από κάθε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.
- 4 Οι συμβουλές που εμπεριέχονται στο παρόν πόνημα επιχειρούν να κλείσουν ένα – κατά τη γνώμη μου σημαντικό- κενό στην ελληνική νομική διδακτική βιβλιογραφία¹. Πράγματι ξενίζει το γεγονός ότι μέχρι τώρα απουσιάζει κάποιος ανάλογος οδηγός, παρά την μακρά παράδοση των νομικών σπουδών στην Ελλάδα.
- 5 Τούτο είναι δείγμα ίσως για το πόσο παραμελημένη είναι η μεθοδολογία και η διδασκαλία της επιστημονικής μεθόδου στην Ελλάδα. Στο επίκεντρο του εκπαιδευτικού συστήμα-

1. Μετά την πρώτη έκδοση του παρόντος δημοσιεύθηκε σε νομικό περιοδικό *Digesta* αρ. 4, χειμερινό εξάμηνο 2000-2001, σελ. 132-153, η εξαιρετική μελέτη του συνάδελφου στη Νομική Σχολή ΔΠΘ *Αν. Χελιδόνη* με τίτλο «Μεθοδολογικές Οδηγίες για τη σύνταξη της μεταπτυχιακής εργασίας».

τος γενικότερα και των νομικών σπουδών ειδικότερα εξακολουθεί να τοποθετείται η κτήση γνώσεων και μάλιστα δια της αποστηθίσεως («παπαγαλίας») και όχι γνώσης (μεθόδου). Ο στοχασμός πάνω στην επιστημονική μέθοδο είναι σχεδόν άγνωστος («thinking about thinking»). Ή αν γίνεται, γίνεται αυθόρμητα, συνειρμικά χωρίς επιστημονική μέθοδο, χωρίς πειθαρχία και σύστημα.

Η εξέλιξη αυτή αντικαθρεπτίζει τη ρυπηρή υποβάθμιση της μεθοδολογίας, της φιλοσοφίας του δικαίου στις νομικές σπουδές και ιδιαίτερα της γενικής θεωρίας του δικαίου στην ελληνική νομική πραγματικότητα. Και οι τρεις κλάδοι βασικά όργανα για την αυτογνωσία και τον κριτικό έλεγχο της νομικής θεωρίας και πράξης. Ειδικά η μεθοδολογία του δικαίου θεωρείται ως ένα σχεδόν περιττό «παράρτημα» του φοιτητή και ενδεχομένως και του δικαστή, στην καλύτερη περίπτωση με «νομιμοποιητικό» λόγο: στο επιθυμητό αποτέλεσμα ανευρίσκεται πάντα και η κατάλληλη μέθοδος. Ισχύει στην Ελλάδα ότι και σε άλλες χώρες: «Μπορεί αυτό είναι σωστό στη θεωρία αλλά δεν είναι κατάλληλο για την πρακτική» (των εξετάσεων, δικαστηριακή). Τούτο ισοδυναμεί με την παραμέληση αυτού που στις θετικές επιστήμες αποκαλείται «βασική έρευνα» και από την οποία τροφοδοτείται η πρακτική έρευνα και εφαρμογή. Το έλλειμμα αυτό φαίνεται και αργότερα στην επαγγελματική ζωή, στα «χαοτικά» δικόγραφα, ασαφή υπομνήματα ή ελληνικές δικαστικές αποφάσεις με συγκεχυμένη αιτιολογία ή οποία εμπλέκει περισσότερες νομικές βάσεις, χωρίς να τις διακρίνει μεταξύ τους.

Σημασία έχει η ειδική με το σκοπό πρακτικής εφαρμογής και 6
όχι η γενική γνώση, οι γνώσεις και όχι **η γνώση μεθόδου**
ενώ δεσπόζει μια στενή, τεχνοκρατική προσέγγιση και όχι μια
γενική –ολιστική προσέγγιση στον κλάδο της νομικής επιστή-

μης. Η ένδειξη αυτή δεν χαρακτηρίζει φυσικά μόνον την νομική επιστήμη.

- 7 Το μικρό αυτό πόνημα είναι **δομημένο σειριακά ή γραμμικά**. Η δημιουργική διαδικασία της συγγραφής αποδίδεται και περιγράφεται ως μια συνεχόμενη ροή βημάτων και φάσεων, ως μια ενιαία γραμμή, όπου η μία φάση έπεται της άλλης από την αρχή μέχρι το τέλος. Πρόκειται για μια προσέγγιση, η οποία βοηθάει τον αναγνώστη να κατανοήσει το μηχανισμό της συγγραφής.
- 8 Στην πραγματικότητα όμως η διαδικασία αυτή είναι διαλεκτική και πιο περίπλοκη. Η ματιά του φοιτητή κινείται συνεχώς μεταξύ διαφόρων βημάτων ή φάσεων σαν **εκκρεμές**. Πηγαίνει συνέχεια προς τα πίσω για να ξαναδεί με άλλο πρίσμα αυτό που κατανόησε ή για να προσθέσει ή να διαγράψει κάποιο στοιχείο. Έτσι το υλικό που συγκεντρώνει, προσδιορίζει το διάγραμμα (πλάνο) της εργασίας, ενώ συγχρόνως το διάγραμμα επηρεάζει την έκταση και την ένταση της συλλογής, την οπτική γωνία στο πρόβλημα κλπ.

2ο Κεφάλαιο

Σκοπός μιας φοιτητικής/ μεταπτυχιακής εργασίας

1. Σκοπός, ωφέλεια και μεταωφέλεια

Σκοπός μιας φοιτητικής και κατά μείζονα λόγο μεταπτυχιακής 9
εργασίας είναι η εκμάθηση και η εξοικείωση με τη διαδικασία
της έρευνας στο κλάδο της νομικής και ιδιαίτερα του συγκεκρι-
μένου γνωστικού αντικειμένου (διοικητικό, αστικό, εμπο-
ρικό κλπ). Μια τέτοια, περιορισμένης έκτασης εργασία, φέρνει
τον φοιτητή αναπόφευκτα σε επαφή με το πρόβλημα της **με-
θόδου της έρευνας** αλλή και τον προετοιμάζει για τη μεθ-
ηλοντική επαγγελματική έρευνα στην οποία θα αναγκασθεί να
προβεί ως δικαστής, δικηγόρος κλπ. Συγχρόνως τον συνδέει
με το τόλμημα της διαχείρισης ενός υλικού το οποίο πρέπει
να οργανώσει και να συστηματοποιήσει επιτυχώς. Και επιτυ-
χής διαχείριση δεν σημαίνει “σωστό” αποτέλεσμα αλλή απο-
τέλεσμα που επιτυγχάνεται **με την ορθή διαδικασία**.

Το αποτέλεσμα μιας τέτοιας έρευνας αποτυπώνεται στο βασικό 10
χαρακτηριστικό μιας εργασίας: είναι πρώτα και πάνω από
όλα αποτέλεσμα αναλυτικής και συνθετικής και πάντα αφαι-
ρετικής (και όχι παραθετικής ή συγκολλητικής) προσέγγι-
σης².

2. Ενδιαφέρουσα και διεξοδική ανάλυση με ευρύτερο πεδίο,
που προσανατολίζεται όμως στις φιλολογικές και φιλοσοφικές
σπουδές, γραμμένη με ιδιαίτερο πνεύμα έχει εκπονηθεί από τον
Umberto Ecco, Πώς γράφεται μια διπλωματική εργασία, (μεταφρ.